

Sukarno komt er ook elders minder goed vanaf, getuige de opmerking dat hij volksleider werd omdat hij over demagogische kwaliteiten beschikte (162). Doch dit zijn slechts details. Houben heeft met dit boek een geslaagd overzichtswerk geleverd met bij tijd en wijle interessante gezichtspunten.

Gerrit Knaap

R. Vanderstraeten, M. Preneel, / *75 Jaar zusters der christelijke scholen Vorselaar, 1820-1995*, L. Dhaene, L. Vints, ed. (Vorselaar Zusters der christelijke scholen, Leuven: KADOC, 1996, 511 blz., Bf 1000,-, geen ISBN).

De congregatie waarvan dit rijk geïllustreerde boek de ontwikkeling schetst, gaat terug tot het jaar 1820, toen in de Kempische plattelandsgemeente Vorselaar een werkschool werd opgericht. Het initiatief ging uit van gravin van de Werve, geboren Reine della Faille, en van priester L. V. Donche, ex-jezuïet (die in 1843 opnieuw tot de Societas Jesu zou toetreden). De school werd aanvankelijk door twee geestelijke dochters bediend. Tijdens de eerstvolgende jaren kwamen er enkelen bij. De erkenning als diocesane religieuze congregatie gebeurde in 1834, toen de Regel door de Mechelse aartsbisschop Stercx werd goedgekeurd. Tot omstreeks 1870 bleef de congregatie qua ledenaantal en bijhuizen vrij bescheiden. Daarna volgde een snelle en aanzienlijke expansie. De effectieven groeiden aanhoudend aan tot in 1959, toen het maximum aantal leden (1556) werd bereikt. Er volgde evenwel, zoals ook in andere congregaties, een scherpe daling. In 1995 stond men weer op het niveau van 70 jaar tevoren, met dien verstande dat het corps nu sterk was vergrijsd. De ontwikkeling van het aantal huizen liep met die van de effectieven parallel: van 9 vóór 1871 tot een 130 in 1940. Ook nadien kwam het nog tot nieuwe stichtingen, maar sedert de jaren zestig volgden tientallen sluitingen elkaar op.

Het apostolaat van de zusters lag tot in de jaren 1960 uitsluitend op het terrein van het onderwijs. Nadien namen ze deel aan de activiteit in de missies (in Venezuela en tijdelijk ook in Zaïre). In België is momenteel nog slechts een derde van de 121 actieve zusters (jonger dan 60 jaar) in het onderwijs werkzaam. De overigen vindt men terug in de sociale en de pastorale sector of in het dienstbetoon aan medezusters. In het onderwijs ruimden de religieuzen sedert 1945 meer en meer de plaats voor leken. Dat houdt niet alleen verband met de ontwikkeling van hun effectieven, maar ook met die van het onderwijsaanbod. Tijdens de negentiende eeuw bleef dit in hoofdzaak tot lager onderwijs beperkt. Nadien werd het uitgebreid tot normaal-onderwijs (eerst voor de zusters zelf, per 1945 ook voor leken) en diverse vormen van beroeps-onderwijs. Op secundair niveau valt de ontwikkeling vooral na de Tweede Wereldoorlog te situeren. Van meet af aan waren de hier werkzame leerkrachten overwegend leken.

Het congregationale leven van de zusters, genormeerd door Regel en Gebruiken, stond traditioneel onder de strakke leiding van het centraal gezag. Volstreekte gehoorzaamheid aan de algemene overste was vereist. Afscheiding van de wereld, zelfs van de eigen familie, moest het geestelijke welvaren bevorderen, maar was voor een actieve congregatie niet zo simpel te realiseren. Vensters op de buitenwereld zijn nochtans pas sedert de jaren 1950 opengegaan. In het kloosterleven werd toen voorzichtig enige vernieuwing doorgevoerd, wat evenwel de crisis, in deze congregatie zoals in andere, niet heeft voorkomen. Na het Tweede Vaticaanse concilie werden fundamentele hervormingen gerealiseerd. Beleidsbeslissingen werden in overleg en met inspraak van de basis getroffen. Van een gecentraliseerde bestuursstructuur schakelde men over op een gedecentraliseerd model. In plaats van zijn traditionele uniformiteit nam het

gemeenschapsleven verschillende vormen aan. De religieuze vorming van de zusters werd grondig vernieuwd, hun gebedsleven soepeler en persoonlijker.

Het boek is niet opgebouwd volgens de hierboven geschetste ontwikkelingslijnen, maar wel chronologisch. Twee hoofdstukken lopen over de negentiende eeuw, twee over de eerste helft van de twintigste en twee over de laatste vijftig jaar. De behandelde thema's komen in verschillende mate daarin terug. Kaderstukjes illustreren delen van de uiteenzetting zonder deze te onderbreken.

Het onderzoek werd aan het Leuvense katholiek documentatie- en onderzoekscentrum toe- vertrouwd, dat hiermee niet aan zijn proefstuk is. Van hagiografie zoals weleer is geen sprake meer, wel van een wetenschappelijke aanpak waarvan we twee kenmerken releveren: 1. De bestudeerde thema's liggen in de lijn van de sociohistorische vraagstelling die onder invloed van de godsdienstsociologie ingang heeft gevonden. 2. Het door de congregatie georganiseerde onderwijs wordt in het bredere kader geplaatst van de maatschappelijke en politieke factoren die de ontwikkeling van het onderwijsbestel in het land hebben beïnvloed. Ook bij de behandeling van andere aspecten, zoals bijvoorbeeld het devotionele leven, is een zelfde bekommernis voor het algemene kader aanwezig geweest.

Ad 1 zij opgemerkt dat men via tekst, grafieken, kaartjes en tabellen goed wordt geïnformeerd over de kwantitatieve ontwikkeling van de congregatie en haar geografische uitbreiding en rekrutering, maar niet over de sociale klasse(n) waaruit haar leden afkomstig waren. Naar verluidt is dat te wijten aan bronnentekort: over individuele zusters zijn de archiefgegevens schaars. Men vindt nochtans wel iets in een aantal biografische notities (in de noten). Er is echter niet ingegaan op het gegeven dat de dos voor alle postulanten op het eind van de negentiende eeuw 2000 Belgische franken bedroeg en dat dit bedrag ongewijzigd is gebleven (226, noot). Voor welke gezinnen lag het binnen het bereik? In welke mate werd ervan afgeweken? Uiteraard stelde het decennia later reëel heel wat minder voor. Volgens een getuigenis van de geestelijke directeur uit het eind van de jaren 1940 rekruteerde de congregatie noch uit de meest noch uit de minst gegoeden.

De zusters van Vorselaar vormden de grootste actieve congregatie in het aartsbisdom Mechelen. Ze hebben een omvangrijk patrimonium opgebouwd. Vanwaar kwam het daartoe vereiste geld? Naar deze vraag had meer aandacht kunnen uitgaan. Een voorbeeld. Naar verluidt was, ondanks de bredere financiële middelen die de staat na het Schoolpad ter beschikking stelde, de congregatie halverwege de jaren 1960 virtueel failliet. De enorme schuldenlast was echter door een reddingsoperatie omstreeks 1975 al grotendeels weggewerkt. Wat die operatie inhield, verneemt men niet.

Een onderzoeksvraag die vrijwel niet aan de orde is gekomen, betreft het reële verloop van het communautaire leven. Men wordt voorde jaren 1930 wel geïnformeerd over het novicenleven, maar viel er niets te zeggen over de feitelijke attitudes en de mentaliteit van de zusters? Ook hier wordt bronnentekort - het vrijwel geheel ontbreken van egodocumenten - ter verklaring aangevoerd. Men blijft aldus wel zitten met vragen als die naar een mogelijk verschil tussen het leven in het (grote) moederklooster en in de (kleine) bijhuizen, of naar het ontstaan van de fundamentele crisis (met talrijke uittredingen) die zich in de jaren 1960 heeft gemanifesteerd.

Inzake onderwijs betreft de uiteenzetting hoofdzakelijk het macroniveau. Aangestipt zij weliswaar de uitvoerige en gedegen toelichting van de 'methode Vorselaar' in de schoolcatechese, waarmee de congregatie tijdens het interbellum en tot het eind van de jaren vijftig sterk heeft bijgedragen tot een vernieuwing van het godsdienstonderricht in ruime kring. Wat was echter, breder genomen, de concrete gang van zaken op microniveau? Eens te meer luidt het dat het bronnenmateriaal verstek liet gaan, zodat het niet mogelijk is de pedagogische realiteit in klassen en scholen weer te geven. Laat dat zo zijn, dan had men anderdeels toch wel informatie

mogen verwachten over het aantal en het soort leerlingen, over het pedagogische project en over de bekomen resultaten. Religieuzen werden geacht het best geschikt te zijn om de godsdienstig-morele opvoeding te verzorgen die decennia lang als de belangrijkste opdracht van de school werd beschouwd. De onderwijsdoelstellingen zijn echter niet dezelfde gebleven. Uit een door de zusters geschreven epiloog spreekt de bekommernis om het doorleven van een christelijk opvoedingsproject. In welke mate wordt dat, in een gewijzigde maatschappelijke context en met gesecculariseerd personeel, nog gerealiseerd?

Aangezien de auteurs, zoals aangestipt, meer dan eens op de lacunes in het bronnenmateriaal attent maken - zie ook de inleiding betreffende het kloosterarchief - valt het des te meer op dat in de bibliografie alleen de fondsen worden vermeld waarvan gebruik werd gemaakt, zonder enige aanwijzing betreffende hun inhoud. In de lijst van gedrukte bronnen en werken ontbreken de *Aanteekeningen over pater Lodewijk-Vincent Donche...* (twee delen, Westmalle, 1939-1942), een lijvige publicatie waarin talrijke bronnen staan afgedrukt en die men inzake ontstaan en eerste ontwikkeling van de congregatie alvast nog moet consulteren.

M. de Vroede

E. Flour, C. Jacques, onder leiding van L. van Molle, E. Gubin, *Bronnen voor de geschiedenis van de vrouwenbeweging in België. Sources pour l'histoire du féminisme en Belgique. Répertoire van archieven. Répertoire d'archives 1830-1993* (Brussel: Michiels, 1993, vii + 339 blz., geen ISBN). E. Flour, C. Jacques, C. Marissal, onder leiding van L. van Molle, E. Gubin, *Répertoire des sources pour l'histoire des femmes en Belgique. Bronnen voor de vrouwen-geschiedenis in België, I, Répertoire de la presse féminine et féministe en Belgique 1830-1994, II, Répertoire van de feministische en de vrouwenpers 1830-1994* (Brussel: Michiels, 1994, xvii + 489 en xv + 411 blz., geen ISBN). I. Gesquière, C. Jacques, C. Marissal, onder leiding van E. Gubin, L. van Molle, *Tien vrouwen in de politiek. De gemeenteraadsverkiezingen van 1921* (Brussel: Michiels, 1994, 217 blz., geen ISBN).

De doelstellingen van de initiatiefnemers van deze publicatiereeks zijn heel duidelijk: aan het negeren van de aanwezigheid en de rol van de vrouwen in alle facetten van de samenleving in het recente verleden en in het heden dient een einde te worden gesteld. Teneinde argumenten aan te dragen in dit debat, waarin de traditionele historiografie schromelijk in gebreke is gebleven, werd een aantal repertoria samengesteld.

In de eerste plaats werden de archivalia van deze belangrijke sociale beweging in kaart gebracht. Doordat de vrouwenbeweging altijd in de marge van 'de' geschiedenis evolueerde, is het verzamelen van documentatie erover nooit een eerste zorg geweest van de archiefvormers. De samenstelling van dit repertorium was dan ook geen sinecure. Chronologisch werd 1830 als begindatum genomen; terwijl België - op enkele evidente uitzonderingen na - als geografische invalshoek werd gekozen. Inhoudelijk richtten de samenstellers zich op personen en verenigingen die zich impliciet en/of expliciet met de emancipatie van de vrouwen hebben beziggehouden. Daarbij werd rekening gehouden met de evoluerende invulling van dit begrip. Hoewel sommige organisaties uitdrukkelijk niet werden opgenomen (vrouwelijke congregaties, het meisjesonderwijs, een gedeelte van de jeugdbewegingen en van de centra voor volwassenenvorming) of niet systematisch werden geprospecteerd (verzorgings- en hulpverleningscentra voor vrouwen) werd, via een driehonderdtal personen en organisaties, toch een staalkaart verkregen van het lange proces van vrouwenemancipatie in België.

Voor de periode 1830-1994 werd de feministische en de vrouwenpers gerepertorieerd. Hoe-